

Szerdahelyi Márk

Josef Thalherr ismeretlen terve a madarasi templomhoz

A madarasi templom építéstörténetének vázlatos áttekintése, különös figyelemmel a Thalherr-tervre

A jelen írás nem foglalkozhat részletekbe menően a madarasi templom építéstörténetével, noha a gazdag levéltári anyag erre bőven biztosítana lehetőséget. Sokkal inkább kíván fókuszálni az 1780-as évektől a 19. század elejéig a magyar „állami”, vagy „hivatalos” építészetben nagy szerepet betöltő Josef Thalherr (1737–1807) jeles kamarai építész két, mindeddig nem publikált és minden bizonnyal nem is ismert terve közül¹ a Bács-Kiskun megyei Madaras község számára készített templom tervrajzára. Erre már csak azért is szükség van, mert mesterünk e területet felölelő munkássága – a fennmaradt tervek alapján – kevésbé ismert, következésképp e téren (is) kiegészítésekre szoruló *oeuvre*-jének értékes darabját képviseli.

Madaras a török harcokat követően – mint a legtöbb déli megyénk – csak a 18. század második felében kezdett ismét benépesedni. Kegyurai, a borsódi és katymári Latinovics család tagjai az 1787-es betelepítést követően templomról is gondoskodtak a hívek számára. Latinovics János jóvoltából így készült el még ugyanazon év folyamán az a vert földből készült, „egy jó közönséges ház” alapterületű, torony nélküli (fa haranglábas) templomépület,² melyet Nagyboldogasszony tiszteletére benedikáltak,³ ingóságait pedig 1790-ben – amikor állandó plébánost is kapott a falu⁴ – Kalocsáról küldték meg.⁵ Nyilván a település lélekszámának és anyagi javai gyarapodásának köszönhetően 1795-ben egy új, a korábnál nagyobb, díszesebb és tartósabb anyagokból felépített templom, illetve plébánia terveit nyújtják be. Bécs – amely a vallásalpból (*fundus religionarius* – egyházi alap a feloszlatott szerzetesrendek vagyonával) való finanszírozás miatt időközben bekapcsolódott – az 1796 januárjában kelt válaszlevélben „különböző hibák miatt” ezeket kivitelezhetetlennek tartja, egyúttal elfogadott terveket és költségtervezetet küld

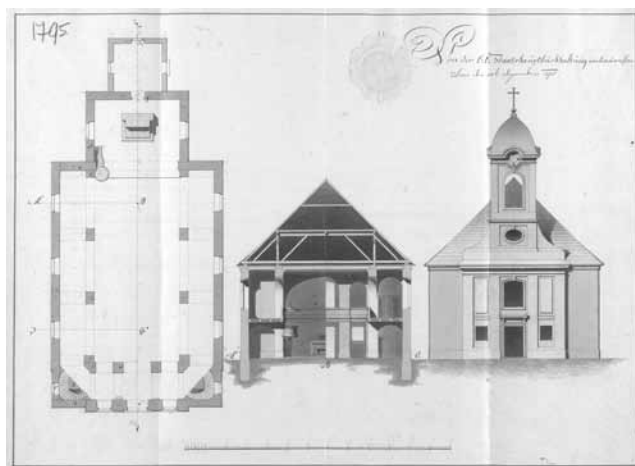
¹ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) fellelhető terveinek lajstromát és felvételeit Schoen Arnold gyűjtötte össze és adta az Építészeti Múzeumnak (ÉM) 1969-ben: Tallher építész család MOL-ban őrzött terveinek fényképei. Ltsz.: 69.011.1-223, 69.379–69.601. Gy. sz.: 1969/92. (a továbbiakban EM Schoen, mely után a római szám a dobozt, az arab szám pedig a kép számát jelzi). Megjegyzendő, hogy szélesebb gyűjtésről van szó, mivel a más gyűjteményekben talált terveket szintén ide helyezte, illetve számos, nem (vagy nem ismert módon) a családhoz kapcsolódó építész terve is szerepel itt.

² Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL), I. 1. b. Feudális kori iratok a., vizitációk (kánoni), Madaras 1791, 10. Ugyanitt olvasható, hogy a templomnak két harangja volt, melyeket Bácsalmáson szentelt fel Kollonich László kalocsai érsek 1791. július 2-án.

³ Ezzel szemben a település és terület neves kutatója, Kőszegi Mihály úgy tudja, hogy az első templom 1789-ben épült és Szent Pálnak volt szentelve, a jegyzetben azonban 1787-es iratra hivatkozik. Kőszegi Mihály: Adatok és okmányok Madaras történetéhez (1526–1856). *Bács-Kiskun megye múltjából*, 14. 1998. 197.

⁴ Nagy Imre 1790–1792 között volt a templom plébánosa. LAKATOS Andor (szerk.): *A Kalocsa-Bácsi Egyházmegye történeti szemantizmusa 1777–1923*. Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2002. 236. Kőszegi fenti cikkében azonban azt írja, hogy Nagy 1789 tavaszától szolgált Madarason plébánosként (Kőszegi 1998. i. m. 197–198. 158. j.).

⁵ MNL OL P448/6, 1790/45–48. Itt olvasható a részletes leltár (ezek minden bizonnyal a feloszlatott rendházakból származtak).

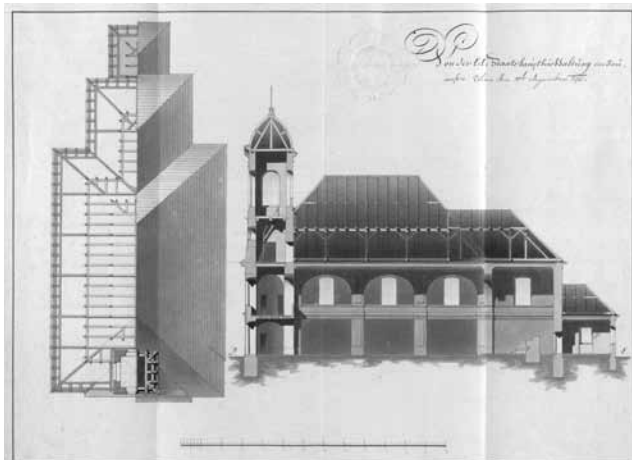

1. kép. A madarasi templom terve (alaprész, keresztmetszet, homlokzat), 1795

- I. a templom tervei (homlokzat, alaprajz, keresztmetszet – 1. kép)⁸
- II. a templom tervei (hosszmetszet, tetőszerkezet – 2. kép)⁹
- III. a templomépítés munka-előirányzata (Vorausmass az I+II mellékletek alapján)¹⁰
- IV. a templom költségtervezete (Kostenüberschlag az I+II, illetve a III. melléklet alapján)¹¹
- V. a plébánia tervei (alaprész, keresztmetszet, tetőszerkezet – 3. kép)¹²
- VI. a plébániaépület munka-előirányzata (az V. melléklet alapján)¹³
- VII. a plébánia költségtervezete (V+VI mellékletek alapján)¹⁴

A IV. és a VII. alapján a templom, illetve a plébánia összköltsége 9568 forint 17 krajcár, tehát pontosan annyi, amennyi a fenti levélben foglaltatik. Az építkezés azonban nem indult meg, aminek egyik oka a megküldött templomterv fantáziátlan és sablonos jellege lehetett: nem kizárt – tekintve, hogy az újból benépesedő déli megyék templomépítkezései ekkoriban robbanásszerűen megindultak –, hogy típus-tervről,¹⁵ vagy annak egy variánsáról lehetett szó.

hét melléklettel,⁶ mely folyamatok „házon belül” való elintézése nem volt szokatlan akkoriban.⁷ Ebben közlik, hogy a vallásalap legfeljebb 8568 forint 17 krajcárral járul az építkezéshez, amit a kegyúr 1000 forinttal egészít ki, így jön ki az összköltség, mely 9568 forint 17 krajcárra rúg. A legfőbb irányítást a földesúrra bízák, aki az építendő templom és plébánia karbantartását magára vállalta, illetve jelezte, hogy ez utóbbihoz telket is biztosít. Az 1795. december 10-én Bécsben kelt és a „k. k. Staatshauptbuchhaltung im Bauwesen” (vagyis nem a hazai kamara, a K. H. Landes Bau Direction) által szignált és pecsételt mellékletek az alábbiak:

2. kép. A madarasi templom terve (tetőszerkezet, hosszmetset), 1795

⁶ MNL OL P448/7, 1796/50. A fordításért Borossay Katalinnak tartozom köszönettel.

⁷ Cs. DOBROVITS Dorottya: *Építkezés a 18. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1983. (Művészettörténeti Füzetek, 15.) 18.

⁸ MNL OL P448/6, 1795/1r.

⁹ MNL OL P448/6, 1795/2r.

¹⁰ MNL OL P448/6, 1795/56–63.

¹¹ MNL OL P448/6, 1795/45–50. Az összköltség 8094 forint 20 ½ krajcár.

¹² MNL OL P448/6, 1795/3r.

¹³ MNL OL P448/6, 1795/51–55.

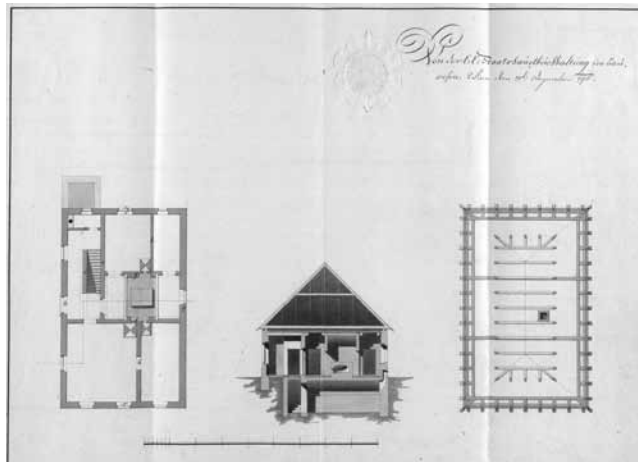
¹⁴ MNL OL P448/6, 1795/64–67. Az összköltség 1473 forint és 56 ½ krajcár.

¹⁵ KELÉNYI György: *Az Építészeti Igazgatóság és a „hivatalos” építészet Magyarországon a XVIII. század végén*. In: *Művészet és felvilágosodás*. Szerk. ZÁDOR Anna–SZABOLCSI Hedvig. Budapest, Akadémiai, 1978. 129, 136.

A fentiek vezethettek új tervek és egyszersmind új költségtervezet készítéséhez. A feladat a korszak neves és sokat foglalkoztatott művésze, Josef Thalherr¹⁶ kamarai építész íróasztalára került. Thalherr nevéhez – aki az Országos Építészeti Igazgatóság első építésze volt, 20 évig a legfontosabb ide kapcsolódó építkezéseket tervezte, illetve engedélyezte – meglehetősen kevés temp-

lomépület fűződik, pontosabban viszonylag kevés ide vonatkozó tervét ismerjük. Munkásságának zömét inkább középületek, kisebb részt magánépületek, illetve átépítési tervek jelentik (ez utóbbiak közül a közhivatalok Pozsonyból Pestre költöztetésével kapcsolatos átalakítások, illetve a szerzetesrendek tulajdonában lévő, majd azok zömének feloszlata után megüresedett épületekkel összefüggő átépítéseit kell külön kiemelni). Thalherr a fenti tervek kezdetése után fél évvel, 1796. május 21-én kelt levelében küldi el a templom,¹⁷ valamint a plébánia¹⁸ költségtervezetét, továbbá külön költségvetést készít a torony rézborításáról olcsóbb és drágább variánsokkal.¹⁹ Az összköltség 14 100 forint 52 ¼ krajcár (az olcsóbb toronysisakborítással 13 969 forint 50 ¼ krajcár). A kalkulációk mellékleteként természetesen megküldi a templom²⁰ (4. kép) és a plébánia²¹ (5. kép) tervrajzait is. Ezek az akkor már megszokott kamarai séma szerinti alaprajz-homlokzat-metszet²² mellett a század második felében egyre több terven megfigyelhető tetőszerkezeti ábrázolás is helyet kap (a plébánia tervrajzán – akár csak a korábbi terven – nem szerepel homlokzati kép).

A főhomlokzat leghangsúlyosabb eleme a két-két ión pilaszter tetején elhelyezkedő timpanon, illetve a fölötte álló középtorony. Az előbbi alatt sajátos főpárkány húzódik végig, melynek geisonja – ami egyben a timpanon alsó eleme – végigfut, de alatta az architrávot és a frízt megszakítja egy sima felület, melyen tábla látható. A pilaszterpárok között nyílik az egyenes záródású bejárat, fölötte szegmensíves, karzatot megvilágító, köténydíszes ablak található, a tornyot pedig félköríves záródású ablak töri át. A homlokzat egyetlen díszítőeleme a timpanon mögötti attikafal két végén elhelyezkedő, egy-egy dekoratív kőmecsés (mely funkciójában azonos, de megjelenésében különbözik az 1770-es évektől igen általánossá vált vázadíszítől). A csehsüveg-boltozatos, egyhajós templomtérben északnyugaton a keresztelőkút, délnyugaton a karzatra, illetve a toronyba vezető csigalépcső található, míg a három mellékoltár a hajó középső részének északi és déli falához, illetve a diadalív déli pilléréhez kapcsolódik. Ez utóbbi északi pillérében lépcső vezet a kegyúri karzatba, mely az egyenes záródású szentély északi oldalához csatlakozó sekrestye fő-

3. kép. A madarasi plébánia terve, 1795

¹⁶ Személyére és munkásságára vonatkozóan lásd KELÉNYI György: Joseph Thalherr ismeretlen budai tervei. In: *Maradandóság és változás*. Szerk. BODNÁR Szilvia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Képző- és Iparművészeti Lektorátus, 2004. 219–226; SISA József: Az obudai selyemgombolyító. *Építés – Építészettudomány*, 17. 3–4. 1985. 381–396; NEMES Márta: 250 éve született Thalherr József kamarai építész. *Műemlékvédelem*, 21. 1. 1987. 31–43.

¹⁷ MNL OL P448/7, 1796/56–60. A templom építésének összköltsége 11 706 forint 28 ¼ krajcár.

¹⁸ MNL OL P448/7, 1796/52–54. A plébániaépület összköltsége 1830 forint 33 ¾ krajcár.

¹⁹ MNL OL P448/7, 1796/55. Az összköltség 563 forint 50 ¼ krajcár, illetve az olcsóbb verzió szerint 432 forint 51 ¼ krajcár.

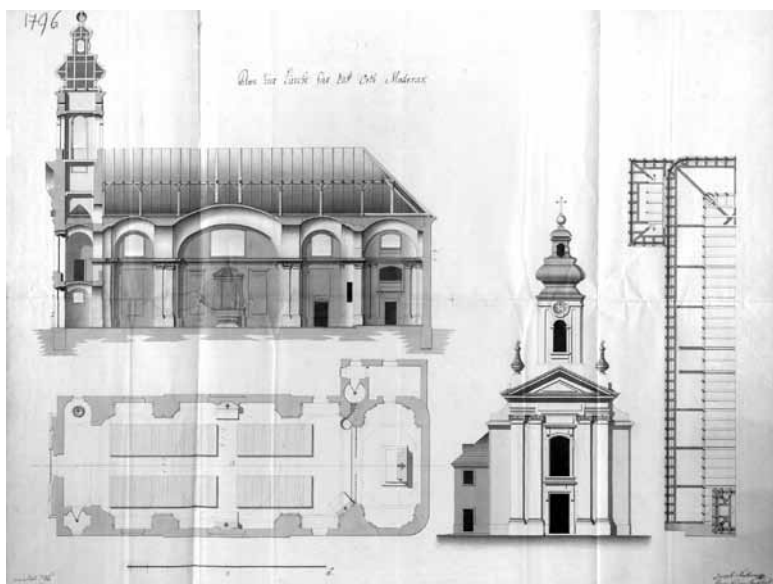
²⁰ MNL OL P448/7, 1796/61.

²¹ MNL OL P448/7, 1796/62.

²² Cs. DOBROVITS 1983. i. m. 20.

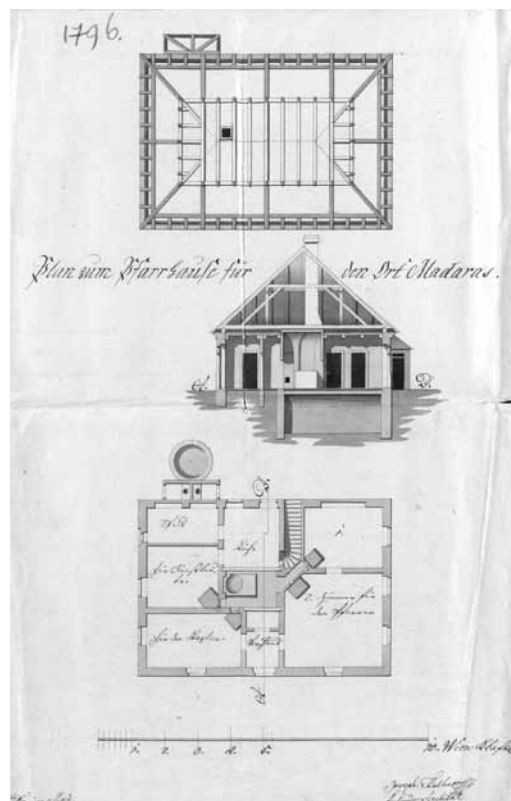
lött helyezkedik el. Az egyszerű belsőt ión pilaszterek tagolják, a falfületeket faltükrökben táblák díszítik. A hosszmetseten megemlítendő a mellékoltár képe, mely valószínűleg inkább csak egy általános „szimbolikus” ábrázolás, hiszen egyfelől Thalherr templomtervein többször alkalmazta ezt a típust, másfelől ezen ingóságok árát ajánlata nem tartalmazza, azokat rendszerint később, külön megbízás keretén belül rendelték meg (akár tőle is).²³ Annyi megállapítható,

hogy Thalherr terve alapvetően követi az ekkoriban épült vidéki templomok általános sémáját (kereszthajó nélküli, egységes, általában csehboltozatos, téglány alakú tér, középtornyos homlokzat, bejárat fölötti nagy ablak, szélső szakszok nyílászáró nélküliek stb.).²⁴ Alapvető különbséget elsősorban a század vége felé egyre elterjedtebb egyenes záródású szentély-

4. kép. Josef Thalherr: A madarasi templom terve, 1796

rész, az ekkor már szinte „archaizáló”, az 1780-as évekből mind gyakoribb egyszerűbb forma helyett alkalmazott díszesebb-barokkosabb hagymasisak,²⁵ illetve a homlokzati hangsúlyos timpanon és a fejezettel ellátott pilaszterek jelentik. Az összhatás kitűnő példája a klasszicizmusba áthajló, igényes késő barokk templomhomlokzatoknak, melyeknek Thalherr – a jelen és a fennmaradt tervei alapján – kiváló képviselője volt. Jóllehet rajza nem nevezhető sablonosnak vagy típustervnek, de kerül minden egyéni ízt, merész ötletet, melyeket hazánkban a tárgyalt időszakban egy „hivatalos” stílust képviselő kamarai építésztlől – különösen falusi templom esetében – nem is lehet elvárni, hiszen az egyes épülettípusok meglehetősen uniformizáltak voltak azzal együtt, hogy a mester amúgy is a díszítetlen, világos, letisztult formavilághoz ragaszkodott.²⁶

5. kép. Josef Thalherr: A madarasi plébánia terve, 1796

²³ KELÉNYI 1978. i. m. 152.

²⁴ Uo. 138.

²⁵ Uo. 131.

²⁶ KELÉNYI 2004. i. m. 224, 226.

Bár a jelen írás nem vállalkozhat analógiák bemutatására, a homlokzat tekintetében egy közeli példát mégis meg kell említeni. 1793-as keltezésű az a K. H. Landes Bau Direction által szignált tervrajz, mely az ebben a formában fel nem épült szekszárdi templomhoz készült.²⁷ Ennek mesterét nem ismerjük ugyan – valószínűleg az Igazgatóság egyik beosztott tervezője lehetett –, mivel azonban Thalherr munkái a szervezet építészeire nagyban hatottak,²⁸ így nem zárható ki, hogy ennek előképe egy korábbi terve, s a mester vagy ehhez, vagy a fenti szekszárdihoz nyúlt vissza a madarasi templom tervezésekor. Akárhogy történt is, a két homlokzat arányrendszere, az uralkodó timpanon a hangsúlyos ión fejezetű pilaszterpárokkal, az azonos szinten található ablaktípusok – annak ellenére, hogy mind-mind általánosan elterjedt komponensei ezen időszak templomépítészetének – közeli rokonságot sejtetnek.

A megvalósult templom végül is nem Thalherr tervei szerint épült meg. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a borsos ár alapvetően befolyásolta az építész terveinek sorsát, hiszen a tervezett templom a korábbihoz képest mintegy 4500 forinttal volt drágább, ami – figyelembe véve, hogy ekkoriban egy falusi templom átlagköltsége nagyjából 4000 és 9000 forint között ingadozott²⁹ – mindenképpen óriási ártöbblet. Mint szó volt róla, a templomhoz a vallásalap legfeljebb 8568 forint 17 krajcárral járul hozzá, a Thalherr-tervek megvalósulása esetén azonban önköltség a korábbi 1000 forinthez képest annak több mint négyszerese lett volna, így érthető, ha Latinovics János új, a korábbinál gazdaságosabban megvalósítható terveket készíttetett.

Érdeemes végül még röviden megemlékezni a megépült templomról is (6. kép). Annál is inkább szükséges ez, mert ennek mestere a mai napig ismeretlen, ráadásul az idevonatkozó tervek sincsenek meg, és sem a jóval később írt *Historia domus*, sem a *Canonica visitatiók* dokumentumai³⁰ nem túl beszédesek az építéssel kapcsolatban. Ez utóbbiakból ide vonatkozólag csak annyit tudunk, hogy a kripta nélküli templomot 1799-ben a Vallásalap támogatásával építették és Körmendi István³¹ akkori madarasi plébános benedíkalta, ám ennek pontos éve nem ismert. Szerencsére azonban az építkezéssel összefüggő elszámolások jelentős része fennmaradt, melyekből nemcsak a közreműködő mesterek neveit ismerjük, hanem következtethetünk a tervező kilétére is.

6. kép. A madarasi templom főhomlokzata.
Fotó: Szerdahelyi Márk

²⁷ ÉM Schoen, IV/188. (MNL OL Htt, Térképtár Div. 8. No. 149: 1. fol. 107.)

²⁸ KELÉNYI 1978. i. m. 156.

²⁹ Cs. DOBROVITS 1983. i. m. 51.

³⁰ KFL, I. 1. b. Feudális kori iratok a, vizitációk (kánoni), Madaras 1803–1829.

³¹ LAKATOS 2002. i. m. 236. Körmendi István 1793–1802 között volt a templom plébánosa.

Thalherr tervrajzai tehát 1796. májusiak, de az új „*matrass*”-i templommal kapcsolatos költségtervek csak bő másfél évvel később, 1797. december 11-én keltek (az első előleget [*Drangeld*] már két héttel később ki is fizették az ácsnak).³² A közties időről nem sokat tudunk, de az építkezés közeledtét jelzi, hogy 1797. április 24-én Caspar Frickerth téglakészítő mester 318 000 tégláért 954 forintot vesz át id. Latinovics Józseftől (Latinovics János öccsétől).³³ A fent említett, Baján, 1797. december 11-én kelt papírok az alábbiakra vonatkoznak: ács munkák³⁴ – melyet kiemelten kezelnek³⁵ –, valamint az építés munka-előirányzata és költségtervezete,³⁶ melyek összesen 7919 forint 50 ¼ krajcárra rúgnak, vagyis a korábbiakhoz képest ez a legolcsóbb ajánlat.³⁷ Az aláíró mesterek: Michael Gallowetzki lakatos, Leopold Pfeysteler (Pfeyfeler) asztalos, Jacob Schmiehammer ács, Josef Bock üveges, valamint Josef Pischoff építőmester (kőművesmester).³⁸ Pischoff (Pischof) személyéről vajmi keveset tudni, így az alapvető lexikonok sem emlékeznek meg róla, a hazai kutatás számára pedig szinte ismeretlen a név. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy bajai helyi építőmester volt, aki a 18. század második felében a Grassalkovich családnak dolgozott (az egykori Grassalkovich-levéltárban fellelhető terveit mint bajai urasági építőmester szignálta).³⁹ Már ebből kiindulva sem lenne alaptalan a gyanú, hogy a mai madarasi templom Pischoff tervei alapján épült, ám ezt az elképzelést két forrás is alátámasztja. Az egyik a fent említett ács munkákkal kapcsolatos költségvetés, melyben az épületet mint Pischoff (terv)rajzai alapján építendő templomot említi („Lauth Rieß das H. Mauer Meister Pischoff”), míg a másik egy általa (bajai építőmesterként) szignált 1783-as templom típusterve,⁴⁰ melynek különösen homlokzati kialakítása igen hasonlatos a madarasihoz, és nagyon valószínű, hogy ennek egy variánsa épült végül fel. Az építész további működését homály fedi, így még azt sem tudjuk, hogy a tíz évvel később, 1809-re felépült⁴¹ plébániaépülethez kapcsolódik-e valamilyen

³² MNL OL P448/7, 1797/168.

³³ MNL OL P448/7, 1797/182v.

³⁴ MNL OL P448/7, 1797/133–135. Ennek összköltsége 1507 forint 31 krajcár.

³⁵ Cs. DOBROVITS 1983. i. m. 83–85.

³⁶ MNL OL P448/7, 1797/137–142. Ennek fejlécében a „794 den 4te Xber” dátum szerepel, összköltsége 6412 forint 19 ¼ krajcár.

³⁷ 174 forint 29 ¾ krajcárral kerül kevesebbe az elsőként ismertetett tervnél, illetve 4349 forint 43 ¼ krajcárral (a költségkímélőbb toronyborítással 4219 forint 29 ¼ krajcárral) olcsóbb, mint Thalherr terve (természetesen mindkét esetben csak a templomra vonatkozóan).

³⁸ A jelen keretek között nincs mód a két mesterség részletesebb összehasonlítására, így csak annyit említünk, hogy a 18. században – s annak különösen a második felében, illetve még a 19. század elején is – úgy tűnik, elmosódnak a „Mauer Meister” és a „Baumeister” közötti határok, és sok esetben mintegy egymás szinonimái lesznek. Számos példát lehetne említeni arra vonatkozóan, hogy már elismert építésszek mint „Mauer Meister” írnak alá (pl. Jung József), de előfordul, hogy levelezésben vagy újságcikkben ekképp nevezik meg őket. Árukkodó, hogy az 1803-as pesti címjegyzék („Adressbuch”) az építésszeket – így Pollackot is – a „Mauer Meister” címszó alá rendezi. A kérdés bonyolultságát Cs. Dobrovits Dorottya is érinti, aki a 18. század második felében működő Pauly Mihályt kőművesmesternek és építőmesternek egyaránt nevezi, s megemlíti, hogy templomokat, lakó- és gazdasági épületeket, villákat tervezett, illetve alakított át, valamint azokat kiviteltette is, és emellett oltárok tervezését is vállalta (Cs. DOBROVITS 1983. i. m. 79–81). Látható tehát, hogy a kőművesmesterek szerepköre ebben a korban jóval túlnyúlik annak későbbi jelentésén, és sok esetben vezető építész feladatokkal ruházta fel őket (uo. 90). A két megnevezés keveredése egyébként már a 18. század első felében elkezdődött (az 1687 körül született Johann Entzenhoffert pl. 1737-ig mindkét megnevezéssel említik – ARANY Erzsébet: A Koháry család felsőmagyarországi uradalmi építkezéseiről, különös tekintettel a hontszentantali Koháry-Coburg kastély 18. századi építéstörténetére. In: *Ars perennis*. Szerk. Tüskés Anna. Budapest, CentrArt Egyesület, 2010. 100–101).

³⁹ MOJZER Miklós: Kaposy János jegyzetei az egykori Grassalkovich Levéltár elpusztult tervtáráról. *Művészettörténeti Értesítő*, 37. 3–4. 1988. 251, 253.

⁴⁰ ÉM Schoen, II/106. (MNL OL Kamara, Aedificialia seu Aedilia fasc. 1652. Aedile 1784-14-431. fol. 707.)

⁴¹ KFL, I. 1. b. Feudális kori iratok a, vizitációk (kánoni), Madaras 1810, 23.

módon. Ez egyelőre nem kizárt, mivel Pischhoff még 1812-ben is a család szolgálatában állt.⁴² A templom építésével kapcsolatos ügyes-bajos levelezések, (közelebbi meghatározás nélküli) kifizetések szépen végigvonulnak az 1798–1799-es éveken,⁴³ itt érdekességként annyi említendő, hogy bár a források az 1799-es dátumot jelölik meg, nem biztos, hogy ez a templom végleges befejezésének éve is, s még kevésbé annak felszenteléséé. Ez év augusztus 17-én a templom számára ugyanis 193 500 téglá kiégetését vállalta a már említett téglásmester,⁴⁴ amely hatalmas mennyiség, nem valószínű, hogy a tél beállta előtti néhány hónap elégséges időt biztosított ezek felhasználására úgy, hogy közben új kemence építésére is szükség volt (nyersanyaghiányból származó késedelemről egyébként nincs tudomásunk).⁴⁵ Hogy ez így volt-e vagy sem, azt nem tudjuk, mert – mint már szó volt róla – a benedikálás pontos ideje is elég hamar a feledés homályába veszett.⁴⁶ A templom a 19. századot nagyjából átalakítások nélkül vészeltte át; 1903-ban mellékhajókkal,⁴⁷ 1937-ben pedig Mácsay László kalocsai építész tervei szerint a szentély irányából – az egykori Latinovics-kripta⁴⁸ elbontásával – oratóriumokkal, keresztelőkápolnával és raktárral bővítették.⁴⁹

Az itt tárgyalt templom genezisének rövid története jól mutatja, hogyan igyekszik egy 18. század végén építkező földesúr igényesen, ám mégis „feszés” pénzügyi korlátok közé szorítva templomépületet emeltetni. Az 1795-ös tervváltozat elvettetésének okait nem ismerjük ugyan, ám nem állhat távol az igazságtól, ha úgy gondoljuk, hogy mellőzése összefüggésben lehet a sablonosságot és túlzott egyszerűséget kerülő, ugyanakkor a visszafogott reprezentációt is szem előtt tartó, anyagilag mégis racionális szemlélettel. Bár Thalherr tervei valószínűleg ez utóbbiak miatt hiúsultak meg, itt ismertetett rajzai – különösen a templomé – fontos adalékkal szolgálnak és a számos helyen kiegészítésekre szoruló *oeuvre* jeles darabját képviselik.

⁴² MNL OL P448/10, 1813/35v. Egy 1813-ban kelt, de az előző évre vonatkozó kimutatásban mint „murarius Josephus Pischhoff”-ról emlékeznek meg róla két ház építésével kapcsolatban.

⁴³ MNL OL P448/7, 1798/318–363, valamint 1799/452–474: bő tucatnyi kifizetési igazolás tanúskodik az építkezésről.

⁴⁴ MNL OL P448/7, 1799/476. – Borsódban (Bácsborsód) kelt levelében új kemence felállítását és a templom számára 193 500 darab nyerstégla kiégetését vállalta ezrenként 3 forint 30 krajcárért. Bár a helység nincs megnevezve, de feltételezhető, hogy az új (de valószínűleg nem az első) kemencét az építkezés helyszínén, Madarason állították fel, ahová a munkálatokhoz a téglásmester segéderőt kér (10 fő).

⁴⁵ KELENYI 1978. i. m. 158. Egybevág azzal a megjegyzéssel, mely szerint az építőanyag beszerzése a század vége felé jellemzően már nem ütközött akadályokba.

⁴⁶ A már említett *canonica visitatio*k sehol sem említenek pontos dátumot, 1829-ben az akkor plébános – aki 1803-tól töltötte be ezt a tisztséget – megjegyzi, hogy a pontos dátum (év, hó, nap) ismeretlen.

⁴⁷ BOROVSKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi. Bács-Bodrog vármegye*. II. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1909. 337.

⁴⁸ A kriptában egykor legalább egy tucat síremlék, illetve koporsó állt, közelebbi sorsuk ismeretlen. Bővebben lásd SZERDAHELYI Márk: *Külföldi szobrászok munkássága Magyarországon a 19. század első felében*. PhD disszertáció, kézirat. Budapest, ELTE, 2009. 112–117.

⁴⁹ KFL, Madaras, vegyes iratok, pr. 30/IV 1937. 1472. sz.